

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

מקום תפילין של ראש - מקורות והערות

א. מקום הנחת תפילין של ראש

"מקום הנחת תפלה של ראש מהתחלת עיקרי השער ממצחו עד סוף המקום שמוחו של תינוק רופס" (שו"ע או"ח סי' כז סעי' י).

כלומר- החלק הקדמי של התפילין צריך להיות מונח מתחילת מקום גדילת השיער, בגובה הראש מעל המצח. החלק האחורי של התפילין צריך להיות מונח בשליש הקדמי של הראש, עד מקום שמוחו של תינוק רופס.

היו התפילין מתחת עיקרי השיער, או במרכז הראש, אחרי מקום שמוחו של תינוק רופס- לא יצא ידי חובה, שתפילין המונחות שלא במקומן הרי הן כמונחות בנרתיקן¹.

ב. מקום קשר של תפילין של ראש

גובה הקשר- מעל הגומא שממנה מתחיל העורף, בערך בגובה אמצע תנוך האוזן. היה הקשר על העורף, לא יצא ידי חובה. ויש להזהר שלא ירד הקשר מתחת לסוף מקום צמיחת השיער².

מקום הקשר- יש להקפיד שיהיה הקשר באמצע הראש, כדי שגם הוא יהיה בין העינים. ואז הבית מונח באמצע הראש בין העינים לא נוטה ימינה ושמאלה. היה הקשר מוטה ימינה או שמאלה ממרכז הראש, לדעת הרבה פוסקים לא יצא ידי חובה

על מנת שהתפילין יהיו במקום- צריך להקפיד שהרצועה תהיה מותאמת לגודל הראש ומהודקת עליו היטב³.

מקורות והערות

1. הגמרא במסכת מנחות (לו ב) לומדת שתפילין של יד צריכות להיות בגובה היד כמו שתפילין של ראש צריכות להיות בגובה הראש. כלומר, הגמרא יצאה מנקודת הנחה פשוטה שמקום תפילין של ראש הוא בגובה הראש. מהיכן יצאה לה הנחה זו? הגמרא עצמה שואלת שאלה זו ועונה שתי תשובות:

א. "דת"ר בין עיניך זו גובה שבראש אתה אומר זו גובה שבראש או אינו אלא בין עיניך ממש נאמר כאן בין עיניך ונאמר להלן לא תשימו קרחה בין עיניכם למת מה להלן בגובה שבראש מקום שעושה קרחה אף כאן בגובה של ראש מקום שעושה קרחה".

ב. "ר' יהודה אומר אינו צריך אמרה תורה הנח תפילין ביד הנח תפילין בראש מה להלן במקום הראוי ליטמא בנגע אחד אף כאן במקום הראוי ליטמא בנגע אחד לאפוקי בין עיניך דאיכא בשר ושער דאיכא שער לבן ואיכא נמי שער צהוב".

ובעמוד הקודם בגמרא נאמר: "תנא דבי מנשה על ידך זו קיבורת בין עיניך זו קדקד היכא אמרי דבי רבי ינאי מקום שמוחו של תינוק רופס (רד כשהוא קטן בן שנה- רש"י)".

מכאן שיש הגדרה למקום הנחת התפילין של ראש, ולא כל הראש הוא מקום ההנחה. ולכאורה ההגדרות שהובאו לעיל סותרות אחת את השנייה. הראשונה אומרת שמקום ההנחה הוא במקום שעושים קרחה (והוא מקום תחילת גידול השערות) וההגדרה השנייה מדברת על מקום שמוחו של תינוק רופס, שזה קצת יותר גבוה בראש מההגדרה הראשונה.

אמנם, במסכת עירובין (צה ב) למדנו: "כדאמר רב שמואל בר רב יצחק מקום יש בראש שראוי להניח בו שתי תפילין". ובעזרת גמרא זו מיישב הרא"ש (ה' תפילין ס"י יט) "אלא מקום הנחת תפילין ממקום שמתחיל השער דהיינו מקום שעושה קרחה ועד מקום שמוחו של תינוק רופס נמשך מקום הנחתן והיינו דאמרינן מקום יש בראש להניח בו שתי תפילין והא דקאמר לעיל מקום שמוחו של תינוק רופס הכי קאמר עד מקום שמוחו רופס".

וכתב הבית יוסף (ס"י כז): "וכן מוכח בירושלמי דהמוצא תפילין (ה"א) וכן כתב המרדכי (ה' תפילין יג ע"ג) וכן כתוב בספר התרומה (ס"י ר"ג)".

מאיך הרמב"ם (ה' תפילין פ"ד ה' א) כתב: "היכן מניחין תפילין של ראש מניחין אותן על הקדקד שהוא סוף השיער שכנגד הפנים והוא המקום שמוחו של תינוק רופס בו", משמע שסוף השיער הוא

המקום בו מוחו של תינוק רופס ולא כמו שכתבנו למעלה וכדעת הרא"ש שאלו שתי מקומות וכל השטח ביניהם כשר להנחת תפילין.

הבית יוסף (סי' כז) מיישב כיצד לשון הרמב"ם מסתדרת עם הגמרא בעירובין: "והא דאמרו מקום יש בראש להניח שתי תפילין אפשר דלא זה על זה קאמר אלא סמוכים זה אצל זה ברוחב הראש שכנגד בין העינים אי נמי זה על זה ומקום הנחת שתי תפילין מוח התינוק רופס וזה נראה יותר כי היכי דלא נשוויה חולק בהדי הרא"ש וספר התרומה בענין דינא".

ועל פי זה פסק השו"ע (סי' כז סעי' ט): "מקום הנחת תפלה של ראש מהתחלת עיקרי השער ממצחו עד סוף המקום שמוחו של תינוק רופס".

וכתב על זה הט"ז (ס"ק ל): "ורבים נכשלים באיסור זה וטועים לומר שהקצה העליון מתחיל ממקום השער ועיקר התפילין מונחים על המצח ועוברים על איסור דאורייתא דכל התפילין צריכים להיות מונחים במקום שיש קרחה דהיינו שיהי' קצה התחתון בעיקרי השער".

והמשנה ברורה (ס"ק לג) כתב: "אין להשגיח למי שיש לו שערות ארוכות ששוכבים עד חצי המצח להניח שם התפילין כי התחלת מקום התפילין צריך להיות מהתחלת עיקרי השער שבפדחת ולמעלה ויותר טוב להניח קצת למעלה משיעור זה דהא מקום יש בראש להניח שתי תפילין כדי שלא ישמט למטה על המצח. וכל המניח על המצח הוא מנהג קראים ולא עשה המצוה וכל בעל נפש יזהיר לחביריו וילמדם שלא יכשלו בזה כדי שלא יהיו ח"ו בכלל פושעי ישראל בגופן דזהו קרקפתא דלא מנח תפילין וגם הברכה הוי לבטלה דתפילין שמונחין שלא במקומן הוי כמונחין בכיסן. ואם נשמטו ממקומן צריך להחזירן תיכף".

וידוע שמרן הגרא"י קוק זצ"ל הוציא ספר שלם שעוסק בעניין זה ושמו 'חבש פאר'. ושם הלהיב לקיים את המצווה כמאמרה, ובירר את החובה לפרסם את ההלכה הזו. ועיין שם בכל דבריו הקדושים.

2. במסכת מנחות (לה ב) למדנו: "אמר רב יהודה קשר של תפילין צריך שיהא למעלה כדי שיהו ישראל למעלה ולא למטה וצריך שיהא כלפי פנים כדי שיהו ישראל לפנים ולא לאחור".

ופירש רש"י (ד"ה למעלה): "למעלה- בגובה הראש ולא למטה בצואר". והרמב"ם (הל' תפילין פ"ד הל' א) כתב: "ויהיה הקשר בגובה העורף שהוא סוף הגולגולת".

ופסק השו"ע (סי' כז סעי' ל): "צריך שיהיה הקשר מאחורי הראש למעלה בעורף". וכתב המשנה ברורה (ס"ק לה): "שהוא סוף הגולגולת והוא נגד הפנים ולא כ"כ למטה כנגד הגרון וטוב שיהיה

מונח עיקר הקשר למעלה מן הגומא ועכ"פ יש לזוהר שלא יהיה אפילו מקצת הקשר מונח במקום פנוי משער דשם הוא מפרקת הצואר ולא עורף ולכן יש לזוהר שתהיה הרצועה המקפת הראש מצומצמת ומהודקת סביב ראשו ולא יהיה הקף הרצועה גדול מהקף הראש דאז איכא תרתי לריעותא חדא דצרכים הידוק ממש דבעינן וקשרתם לאות וגו' וההידוק היא הקשירה שנית דאם הם רפויים סביב היקף ראשו יפול הקציצה לפניו על מצחו או יפול הקשר לאחוריו למטה בצוארו ולא יהיו במקומן הראוי להן".

ובביאור הלכה הוסיף: "וראיתי במעשה רב שכתב שהקשר צ"ל תחת שפוע הקדקוד ולענ"ד משמע כן בספר התרומה שז"ל הקשר של תפילין צריך שיהא למעלה בעורף ולא למטה במפרקת הצואר".

3. בגמרא שהובאה לעיל (מקור 2) ראינו שהקשר צריך להיות כלפי פנים. וביארו הראשונים (עי' ב"י סי' כז) שפירוש הדבר הוא שהקשר יהיה מכוון כנגד אמצע הראש, דהיינו בין העינים. כלשון רש"י (שם): "ממול עורף ולא בצידי הראש".

הרמב"ם (שם) פירש אחרת. הוא פוסק: "וצריך לכוין אותם באמצע כדי שיהיו בין העינים". ופירש הב"י (שם): "ונראה שטעמו מהא דאמרינן צריך שיהא כלפי פנים וכדפירש רש"י והרא"ש ז"ל דכיון דהקשר ממול עורף ממילא הקציצה היא בין העינים ובלאו הכי צריך לעשות כן לקיים קרא דכתוב והיו לטוטפות בין עיניך". (וע"ע בכסף משנה על הרמב"ם שם).

וכך פסק בשו"ע (שם): "צריך לכוין הקציצה שתהא באמצע, כדי שתהא כנגד בין העינים, וגם הקשר יהיה באמצע העורף ולא יטה לכאן או לכאן".

וכתב המשנה ברורה (סי' לו): "והרבה מהאחרונים כתבו דאם שינה בזה לא קיים מצות תפילין וצריך לזוהר בזה גם נכון לזוהר לכתחילה שלא יהיו התפילין גדולין ביותר דאז אי אפשר כמעט שיהיו מהודקין על הראש וגם שיהיו מונחין על מקומן דאם הם מונחין בגובה הראש כדן אינם מהודקין וגם הקשר לא יבא על מקומו כדין".

אמנם יש אחרונים שסברו שמה שאמרו בגמרא מקום יש בראש להניח שתי תפילין הוא ברוחב הראש, ולפי זה לא חייבים שהתפילין יהיו ממש באמצע הראש, כמו שכתב בשו"ת דברי חיים (ח"ב או"ח סי' ו'): "אם לראות במראה שהתפילין יהי באמצע הוא דברי בורות כי אפילו אם אינם מכוונים ממש כשר דידוע דיש מקום בראש להניח שני תפילין [עירובין צ"ה ע"ב] ואפילו ברוחב ואין שיעור לתפילין ברוחב וכן משמעות המרדכי [הל' תפילין י"ב ע"א בשם הסמ"ג וי"ג ע"ב ד"ה בין עיניך] בהדיא [ועיין תוס' עירובין צ"ה ע"ב ד"ה מקום ובב"י סי' כ"ז ד"ה ומקום תפילה של ראש] והגאון בספרו לא הקפיד ממש בצמצום".

אך עיין בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' ו) שפירש את כוונת הדברי חיים, וז"ל: "והנה נראה פשוט דזה שמגיב הד"ח על כך בחריפות וכותב שהוא מנהג בורות כוונתו על זה שמסתכלים עבור כך במראה שיש ע"ז שאלה של לא ילבש ונמצא איפוא שיוצא שכרם בהפסדם, ועבור דקדוק שאינו מעכב נכשלים ביותר חמור, אבל אין כוונתו לומר שדברי בורות הוא עצם הדבר לדקדק שיהיה באמצע ממש, דלא יתכן כלל שיכתוב על כגון זה שהוא דברי בורות, דהא בכזה הוא לשון השו"ע בסי' כ"ז סעי' י' דצריך לכיין הקציצה שתהא באמצע כדי שתהא כנגד בין העינים, ויעוין גם בלשון הטור, וב"י שם, וכן בלשונו של הרמב"ם בזה בפ"ד מתפילין ה"א, ואיך יתכן שיתבטא הגאון בעל ד"ח על האומר לדקדק בזה כמשמעות הפשוטה בשו"ע שהוא דברי בורות? אלא ודאי שכוונתו כנ"ל, שדברי בורות הוא על האומר להסתכל עבור כן במראה, ובספר ארחות חיים על או"ח נתן מקום לטעות בזה, שהשמיט בכלל ממה שהמדובר בדבריו על אודות הסתכלות במראה, והעתיק בשמו בלשון: ע' בשו"ת דברי חיים שכי' דאין התפילין צריכין להיות דוקא באמצע הראש וזה מנהג בורות כי מקום יש בראש להניח שני תפילין עכ"ל, וזה מכשול חמור להורות בשם הד"ח שסובר כאילו שאין מקום בכלל לדקדק שיהיו התפילין דוקא באמצע הראש, וכי המנהיג לדקדק בזה מנהיג מנהג בורות, וחס ליה לגאון וחסיד זה שיאמר בכזאת, וההוא אמר רק שאין עבור כן לחזר להסתכל במראה, ומי שאומר להנהיג בכזאת להסתכל עבור כן במראה הוא דברי בורות כי יצא שכרו בהפסדו וכנ"ל.

ופוק חזי כמה דיו נשפכו ליישב עצם דבר זה מה שהורה הדברי חיים שהפירוש של מקום יש בראש להניח ב' תפילין הוא אפי' על הרחב, באשר משמעות הראשו' הפוס' והשו"ע הוא דהא דמקום יש בראש וכו' אמור רק על האורך דהיינו בגובה הראש ולא גם על הרחב. יעוין בספר אות חיים על ה' תפילין להגאון ממונקאטש ז"ל בסי' כ"ז ס"ק י"ב מה שטורח ליישב את דבריו ופשוט בעיניו ג"כ שנזיפת הד"ח היא מפני שהעושים כזאת לדקדק להסתכל במראה הוא חומרא דאתי לידי קולא מפני שעיי"כ נוגעים באיסור דלא ילבש גבר כמבואר ביו"ד סי' קנ"ו ובסי' קפ"ב בסופו, ומציין גם למ"ש בדרי"ת סי' קנ"ו סק"ז שהביא מערך לחם למהריק"ש ז"ל שהחברים נמנעים בכל מקום גם במקום שנהגו האנשים לראות במראה וכו' ומי שמחמיר כ"כ להשיג על התפילין בודאי הוא מן החרדים והמדקדקים וא"כ יש איסור דלא ילבש, ועל כן לא נחה דעתו מחומרם מפני דלעומת זה לגבי התפילין יש כמו ס"ס = ספק ספיקא =, דאולי הם באמצע, דבאמת יכולין לכוון גם במשמוש בידיו שיהיו כנגד בין העינים וכו', ואם נאמר שהם נוטים לצדדים במשהו הנה עוד ספק אולי כדעת הסוברים דמקום יש בראש גם ברוחב עיין שם ביתר אריכות. כן יעוין גם בתשובה מהאדמו"ר מסאטמאר שליט"א הנדפסת בראש ספר אוצר חיים שהשיב באריכות גדולה ליישב דברי הדברי חיים ולמצוא מקור בית אב להם, וזה הדבר אשר העלה ג"כ, דבעיקר הדבר מ"ש הד"ח ז"ל בנוגע לאם להסתכל במראה לכיין מקום התפילין מפני דהנה ודאי שרובא דרובא מכלל ישראל שבכל

הדורות ובכל המקומות עם גדולי ישראל, היו מניחין התפילין בביהכ"נ ובביהמ"ד, ואילו היה איזה דעת מהם שיש צורך להסתכל במראה בשעת הנחת תפילין לצמצם המקום היו מתקנים בביהכ"נ ובביהמ"ד מראה לצורך תפילין, ולא ראינו ולא שמענו כזאת מעולם, וע"כ שאין צורך בדבר, והעושה מנהג נגד כל גדולי ישראל בכל העולם בודאי צדקו דברי הד"ח ז"ל שהוא מנהג בורות, ונגד המנהג בכה"ג שהוא בכל העולם אמרו חכז"ל שאפי' יבא אלי' אין שומעין לו עיין שם [נכמו"כ כותב שם ג"כ דבודאי צריך להתאמץ בכל מה דאפשר לכוין ע"י השערה ומישוש היד שיעמדו התפילין במכוון באמצע ממש].

בהאמור תשובה גם למה שראיתי בספר פסקי תשובה בהשמטות שבראש הספר שמביא בשם ספר באר משה שהאריך לתמוה ע"ד הד"ח וכ' עוד שנודע מכמה גדולים יראי ד' שהי' להם בכיסם כלי ראיי קטן בכדי לראות שתפלה של ראש יהיה באמצע ממש ע"ש וניתן לומר על אותם שהתנהגו ומתנהגים כן בדומה למאמרם ז"ל בשבת ד' קכ"א ע"ב: ואותם חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם. וכפירש"י. אין רוח חכמים עריבה עמהם להיות נוחה ומיושבת במה שרואין במדת חסידים הללו.

על כן ברור ופשוט שאם כי בודאי יש לדקדק ולחזור שהתפילין יהיו מונחים בדיוק באמצע הראש, אבל ניתן לעשות זאת במישוש ידיים והשוואתן בבין העינים, כנהוג בכל מקום, אבל בשום פנים לא באמצעות מראה דרך בורות הוא, וכדברי הגה"ח בדברי חיים ז"ל, וכאמור הגיב כנראה הד"ח ע"ז כ"כ בחריפות מפני שע"כ נתקלים בשאלה יותר חמורה של לא ילבש, וחשב זאת כנראה גם לכיעור, ובפרט ע"פ הסוד, ועל העושים זאת מתורת חסידות ניתן להזכיר להם העובדא המעניינת המסופרת בהגהות מרדכי בעירובין לד' מ"ב, דמסופר שם דהרשב"ם היה שפל עינים, דתמיד העצים עיניו מראות ברע, ופעם רצה לעלות בקרון אשר סוס ופרד מושכין בו, ולא הרגיש, איתרחיש ליה ניסא ונזדמן שם אחיו ר"ת, א"ל אל תהי צדיק הרבה שא מרום עיניך והנה סוס ופרד לקראתך ע"ש, וכך אפשר בדומה לזה לומר לכאלה אשר משום התחסדותם לא חלים ולא מרגישים הכיעור והמוזרות שבדבר להסתכל עבור כן בביהכ"נ במראה שבידם, או לחפש הבבואה שלהם באיזה דלת זכוכית שבאיזה ארון ספרים שבבית הכנסת. ואין להאריך יותר, וד"ל".

וממילא יש לדקדק שיהיו התפילין באמצע הראש.

(בשבוע הבא נעסוק בשאלה האם ניתן להסתכל לצורך זה במראה או שלא, שבמובא לעיל נגעו בזה).